

*Τα Χριστούγεννα μέσα
από την τέχνη*

Ο ύμνος που έγινε εικόνα:

Τοιχογραφία του 16ου αι. στο καθολικό της Ιεράς Μονής Δοχειαρίου

" Τί σοι
προσενέγκωμεν
Χριστέ, ὅτι ὤφθης
ἐπὶ γῆς ὡς
ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς;
ἕκαστον γὰρ τῶν ὑπὸ
σοῦ γενομένων
κτισμάτων, τὴν
εὐχαριστίαν σοι
προσάγει· οἱ Ἄγγελοι
τὸν ὕμνον, οἱ οὐρανοὶ
τὸν Ἄστέρα, οἱ Μάγοι τὰ
δῶρα, οἱ Ποιμένες τὸ
θαῦμα, ἡ γῆ τὸ
σπήλαιον, ἡ ἔρημος τὴν
φάτνην· ἡμεῖς δὲ Μητέρα
Παρθένον· ὁ
πρὸ αἰώνων Θεὸς
ἐλέησον ἡμᾶς".

Επιγραμματικές ονομασίες της Γέννησης και της γιορτής των Χριστουγέννων
(από παλιούς και νεότερους θεολόγους και δασκάλους της πίστης σε Ανατολή και Δύση):

- ❖ *"Γενέθλιος ημέρα της ανθρωπότητας "*
- ❖ *"Χαραυγή και ξεκίνημα του καινούριου κόσμου"*
- ❖ *"Αρχή της ανάπλασης και καινοποίησης της ανθρωπότητας "*
- ❖ *"Τομή της ιστορίας σε πριν και μετά "*
- ❖ *" Έκρηξη της ελπίδας"*
- ❖ *" Χειμωνιάτικη Πασχαλιά"(Th. Hopko).*

Με βάση όλα τα παραπάνω τα Χριστούγεννα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως:

- Γιορτή της χαράς, της αγάπης και της ανθρωπιάς
- της απελευθέρωσης, της συναδέλφωσης και της ειρήνης
- της δημιουργικότητας, της ευθύνης και των αγώνων στη ζωή για ανθρωπινότερο κόσμο.

Πότε και πώς τα Χριστούγεννα καθιερώθηκαν ως γιορτή;

- Ο Ιησούς δεν γεννήθηκε στις 25 Δεκεμβρίου αλλά πολύ νωρίτερα, το φθινόπωρο και ίσως στο τέλος Σεπτεμβρίου έως τις αρχές Οκτωβρίου.
- Ως τα μέσα του 4ου αι. η Γέννηση και η Βάπτισμα του Κυρίου γιορτάζονταν μαζί στις 6 Ιανουαρίου με το όνομα Επιφάνια (Φανέρωση του Θεού).
- Στη Ρώμη το **336** ο πάπας Ιούλιος όρισε την **25^η** Δεκεμβρίου ως γιορτή της Γέννησης του Χριστού, για να εκχριστιανίσει τη μεγάλη εθνική εορτή του "ακατανίκητου" θεού Ήλιου (*Dies Invictis Solis*) και τον εορτασμό των γενεθλίων του Μίθρα που ήταν διαδεδομένα σε όλη την επικράτεια της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Οι γιορτές αυτές γινόταν τους χειμερινούς μήνες κατά την περίοδο του χειμερινού ηλιοστασίου, δηλαδή τη μικρότερη ημέρα του χρόνου, συνήθως στις 17 Δεκεμβρίου, αλλά αργότερα η γιορτή κρατούσε έως και μια βδομάδα, έως τις 23 Δεκεμβρίου.
- Από την αρχαιότητα η μικρότερη ημέρα του χρόνου, το Χειμερινό Ηλιοστάσιο, είχε τεράστια συμβολική σημασία. Είναι η εποχή που η γη μοιάζει νεκρή, τα κλαδιά είναι γυμνά, τα σπαρμένα χωράφια ακόμα δεν έχουν πρασινίσει, το πρωί έρχεται αργά, γκρίζο και παγερό, κι ο άνθρωπος αγωνιά αν θα ξανάρθει ποτέ η Άνοιξη, αν έσπειρε σωστά, αν θα επιστρέψουν τα πουλιά, αν τα δένδρα που έχασαν τα φύλλα τους θα ξανακαρπίσουν.
- Ταίριαζε λοιπόν για τη γιορτή του Χριστού, του Ήλιου της δικαιοσύνης, που χάρισε το πνευματικό φως του σε κείνους που κατοικούσαν στο σκοτάδι και τους σκίαζε ο θάνατος.
- Στην Ανατολή η γιορτή των Χριστουγέννων πρωτοδιαδόθηκε στην Καισάρεια της Καππαδοκίας από τον Μ. Βασίλειο γύρω στα 376.
  - Βαθμηδόν επεκτάθηκε: στην ΚΠολη (379), Αντιόχεια (386), Ιεροσόλυμα (431), Αλεξάνδρεια (433) κ.λπ. Επί Ιουστινιανού (527-565) επικράτησε παντού, πλην Αρμενίας, που επέμεινε στα Επιφάνια.

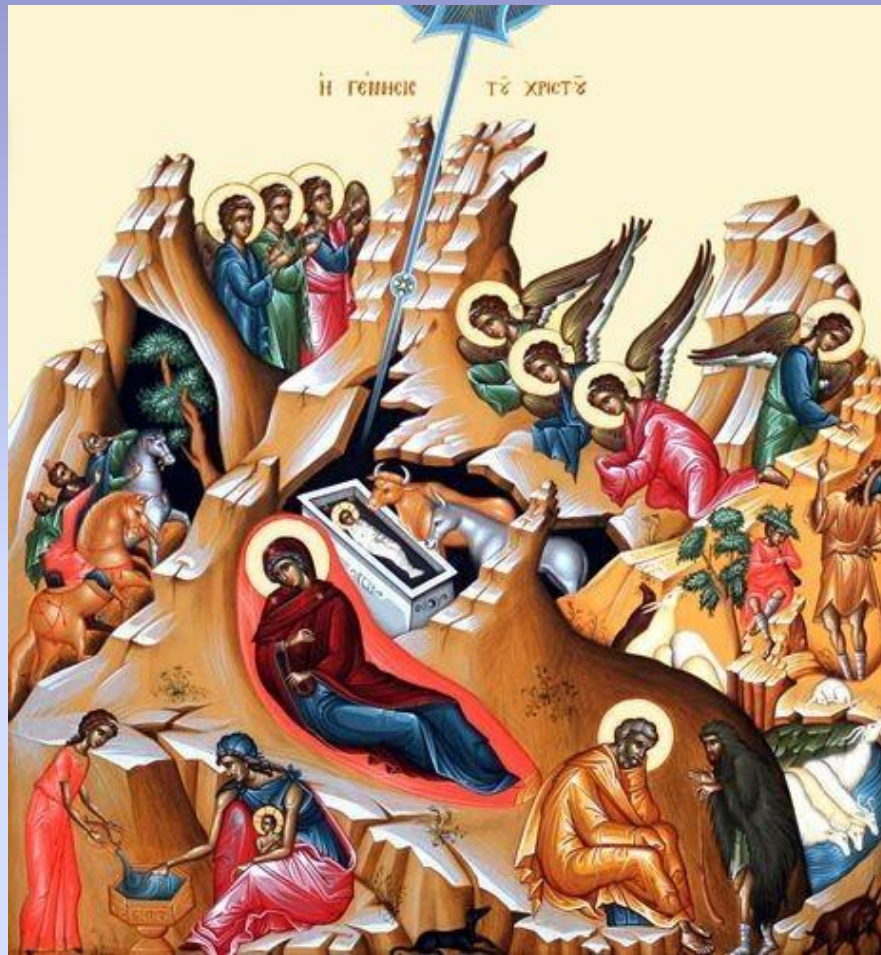

- Οι άνθρωποι προσπερνούν το γεγονός
- καταναλωτική νοοτροπία
- αδιαφορία για τον συνάνθρωπο
- ανύπνοτοι για την ουσία και το βαθύτερο νόημα του γεγονότος και της γιορτής
- κοσμικότητα και επιφανειακότητα
- ετήσια γιορταστική ρουτίνα
- τυπικότητα και εξωστρέφεια.

Αληθινά Χριστούγεννα είναι:

- ✓ Να ζούμε με ελπίδα
- ✓ αποδοχή του ξένου και φροντίδα γι' αυτόν
- ✓ συμβολή στο να γίνεται το καλό
- ✓ συμπαράσταση και παρηγοριά σε αυτούς που υποφέρουν
- ✓ έμπρακτη αγάπη προς τους άλλους
- ✓ λιγότεμα της ανάγκης του άλλου
- ✓ καρδιές ευχαριστημένες και ευτυχισμένες
- ✓ στροφή προς τον Θεό.

Η Βυζαντινή εικόνα

«Αυτά τα οποία η ιστοριογραφία παρουσιάζει δια της ακοῆς, αυτά τα ίδια η ζωγραφική σιωπηλῶς τα παριστάνει δια της μιμήσεως» (Ἄ γὰρ ὁ λόγος τῆς ἱστορίας διὰ τῆς ἀκοῆς παρίστησι, ταῦτα γραφῆ σιωπῶσα διὰ μιμήσεως δείκνυσιν). Ὁμιλία 10' Μ. Βασιλείου, *Εἰς τοὺς Ἁγίους Τεσσαράκοντα μάρτυρας*, *Migne, PG 31, 509A.*

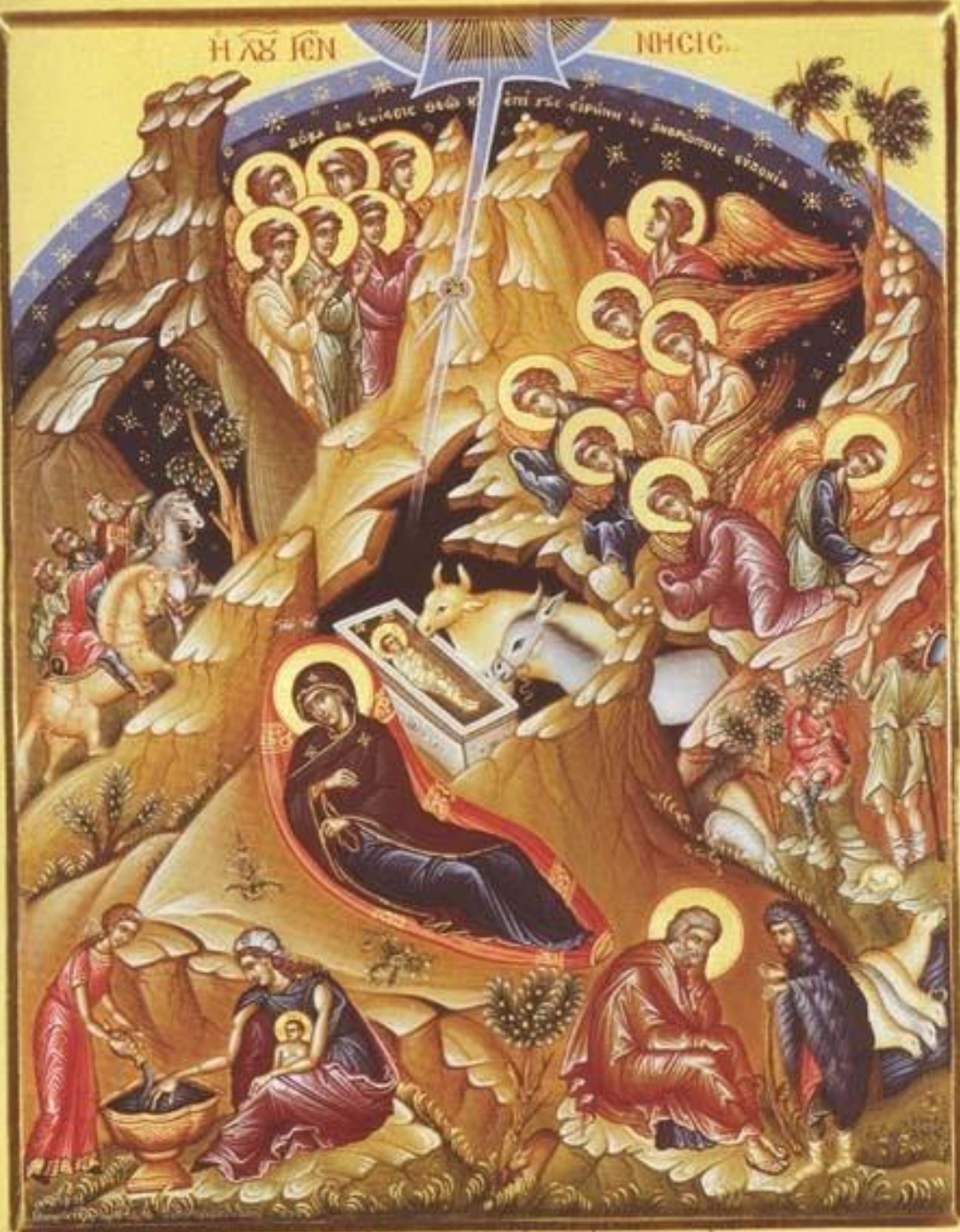
Θεολογική ερμηνεία της εικόνας* της Γεννήσεως του Χριστού

Η παράσταση της Γεννήσεως άρχισε απλά περιλαμβάνοντας μόνο τη Θεοτόκο, το Θείο Βρέφος και τη φάτνη με τα ζώα.

Στη συνέχεια, πολλές λεπτομέρειες εισήχθησαν και διαφορετικά θέματα συνετέθησαν, έτσι ώστε να φτάσουμε μετά τον 9ο αιώνα στην Ανατολή σε μια σχετική σταθεροποίηση της εικόνας με τη συμπερίληψη μιας πολλαπλότητας παραστάσεων. Στη Δύση εξακολουθούν και μετά να δημιουργούνται νέα θέματα.

Αξίζει, όμως, να μελετήσουμε χωριστά τη δημιουργία, την εξέλιξη, το νόημα και τον συμβολισμό των επιμέρους παραστάσεων της εικόνας της Γεννήσεως, όπως διαμορφώθηκε στην Ανατολή.

* Τα θεολογικά σχόλια είναι από την εργασία «*Η Βυζαντινή Εικόνα της Γεννήσεως του Χριστού. Θεολογική και Ιστορική προσέγγιση*, Αγρίνιο 1995, Φώτιος Ι. Μάλαινος, Θεολόγος – Φιλολόγος».

Εικόνα της Γεννήσεως του
Χριστού *Ιερό Κοινόβιον*
Ευαγγελισμού της Θεοτόκου
Ορμύλια Χαλκιδικής

α) Το σπήλαιο

Η Γέννηση τοποθετείται μέσα σε σπήλαιο, στοιχείο που δεν προέρχεται από τα Ευαγγέλια, αλλά από την παράδοση που ξεκινάει μεν από το απόκρυφο το λεγόμενο Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου.

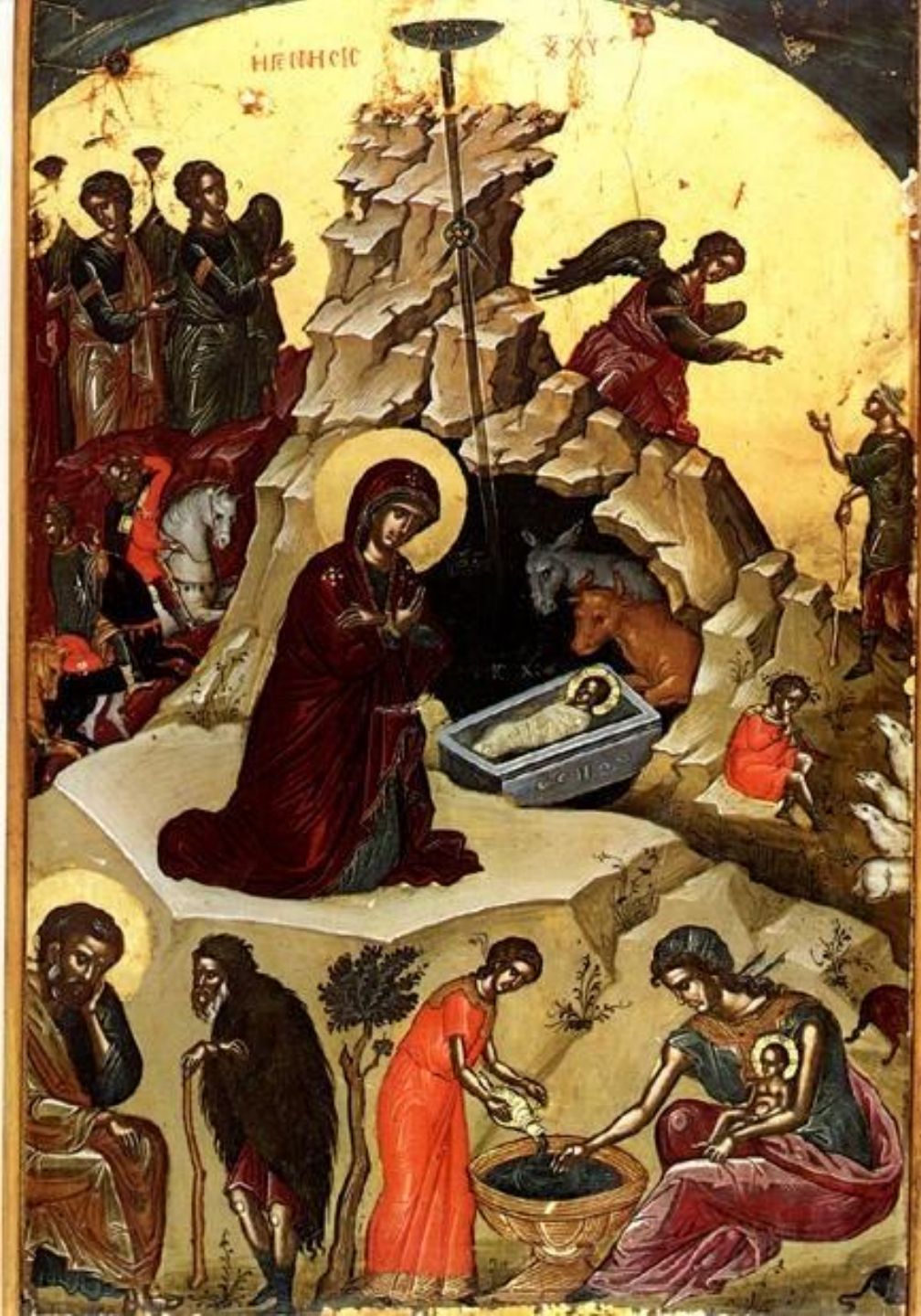
Το σκοτεινόχρωμο σπήλαιο
συμβολίζει

1. Τον τάφο του Χριστού και προεικονίζει το σταυρικό θάνατο και τον ενταφιασμό Του,
2. το σκοτεινό Άδη, τον οποίο θα νεκρώσει ο τεχθείς Βασιλέας και
3. το πνευματικό σκοτάδι του ειδωλολατρικού κόσμου, το οποίο θα διαλύσει ο « Ήλιος της Δικαιοσύνης».

β) Η Θεοτόκος

- Φέρει φωτοστέφανο και είναι τυλιγμένη στο μαφόριό της.
- Κατέχει κεντρική και επιβλητική θέση στην εικόνα. Η συνειδητή μεγέθυνση της μορφής της αποσκοπεί στην προβολή του πρωταγωνιστικού της ρόλου στην πραγματοποίηση του μυστηρίου της Θείας Ενανθρωπήσεως.
- Είναι κοντά στο βρέφος, αλλά ταυτόχρονα και μακριά, επειδή είναι γιος της και ταυτόχρονα Θεός.
- Είναι άλλοτε ξαπλωμένη και άλλοτε γονατιστή.
- Το βλέμμα της είναι στραμμένο μακριά γιατί σκέπτεται το θάνατο του Ιησού.

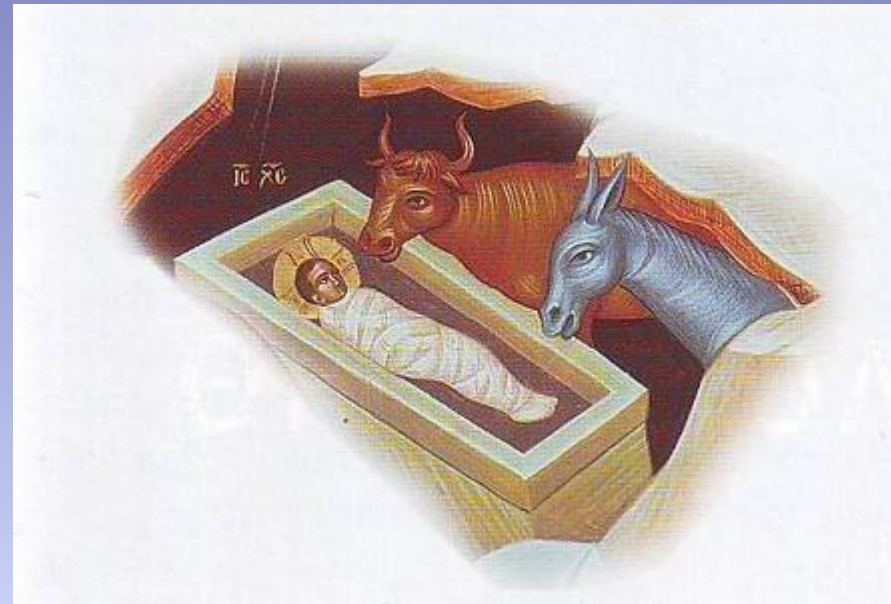

Μεταγενέστερη είναι η παράσταση της γονυπετούς Παναγίας μπροστά στη φάτνη του Χριστού. Στην Ελλάδα συναντάται για πρώτη φορά σε εικόνα του Θεοφάνους του Κρητός στη Μονή Σταυρονικήτα το 1546, οφείλεται σε δυτικές επιδράσεις, αλλά ωστόσο καθιερώνεται σε κάποιο βαθμό.

γ) Το Θείο Βρέφος

Ο Χριστός εικονίζεται σπαργανωμένος. Η εικονογραφία εδώ ακολουθεί πιστά την ευαγγελική διήγηση «καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν καὶ ἀνέκλινε αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ» (Λουκ. 2,7).

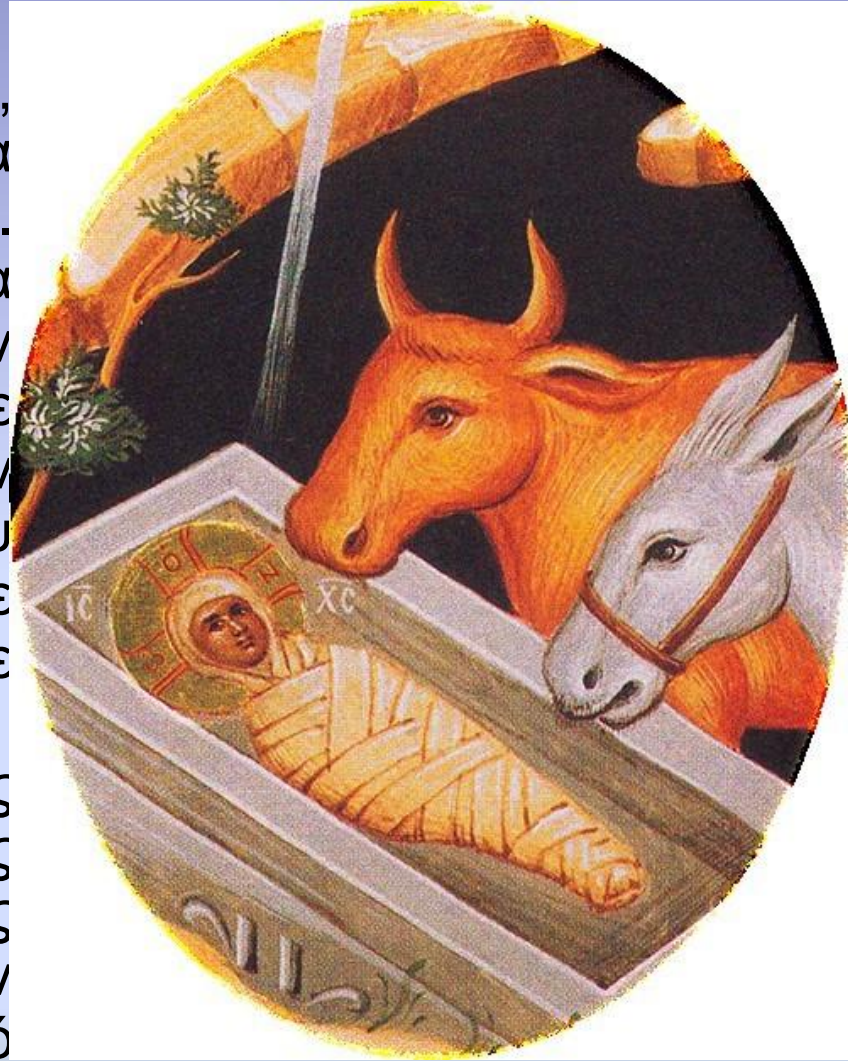
Η φάτνη είναι κιβωτιόσχημη και σε συνδυασμό με το σπαργάνωμα του Βρέφους μας παρέχει κάποια εικόνα νεκρικών μορφών (όπως του Λαζάρου), και αποτελεί έτσι μία ακόμη προτύπωση του σαβάνου και της ταφής του Κυρίου.

δ) Το βόδι και ο όνος

Είναι το «λείμμα» της Π. Διαθήκης, δηλαδή το τμήμα του λαού που θα αναγνωρίσει το Χριστό ως Μεσσία. Στηρίζεται στην προφητεία του Ησαΐα («Τους γέννησα και τους ανέδειξα σαν γιους, όμως αυτοί επαναστάτησαν και με απέρριψαν. Το βόδι γνωρίζει τον ιδιοκτήτη του και ο όνος το παχνί του κυρίου του, όμως ο Ισραήλ δεν με γνωρίζει και ο λαός δεν με αντιλαμβάνεται» Ησ. 1, 2-3).

Αργότερα ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός είδε το κείμενο αυτό του Ησαΐα ως καθολική πρόσκληση προς τους ανθρώπους να αναγνωρίσουν τον Κύριό τους, όπως τα άλογα ζώα το δικό τους κύριο.

Η ζωγραφική της Αναγέννησης τοποθέτησε τον Ιωσήφ γονατιστό μέσα στο στάβλο σε συμμετρική θέση με την Παναγία εξισώνοντάς τον ζωγραφικά με τη Θεοτόκο και μη διακρίνοντας την χνώδη διαφορά στη σχέση Θεοτόκου-Ιησού και Ιωσήφ- Ιησού. Από δυτική επίδραση έχουμε ανάλογη απεικόνιση του Ιωσήφ και σε ορθόδοξες εικόνες.

ε) Οι άγγελοι

Οι Άγγελοι, στο επάνω μέρος της εικόνας, φέρουν φωτοστέφανο,

έχουν ελαφρώς κεκλιμένη την κεφαλή και τα χέρια απλωμένα προς τα εμπρός και καλυμμένα με τα ιμάτιά τους.

Η όλη στάση τους δείχνει σεβασμό, δέος και κατάπληξη εμπρός στο υπερφυές μυστήριο της Σαρκώσεως.

Η Γέννηση,
Αποστόλης Κρεζίας,
1782
Μητροπολιτικό
Μέγαρο Ζακύνθου

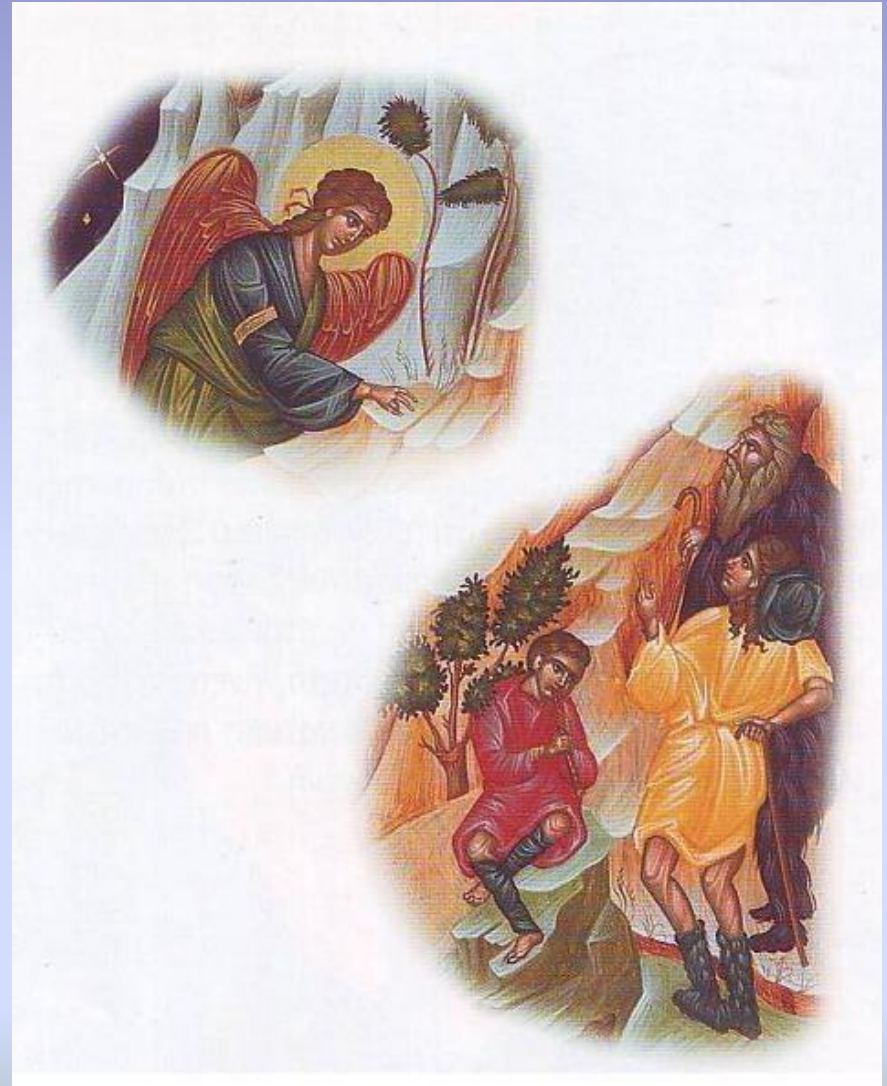
Η σκηνή, που δείχνει τους αγγέλους μέσα σε νέφη να κρατούν ταινία με την επιγραφή «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία», είναι δυτικής προελεύσεως.

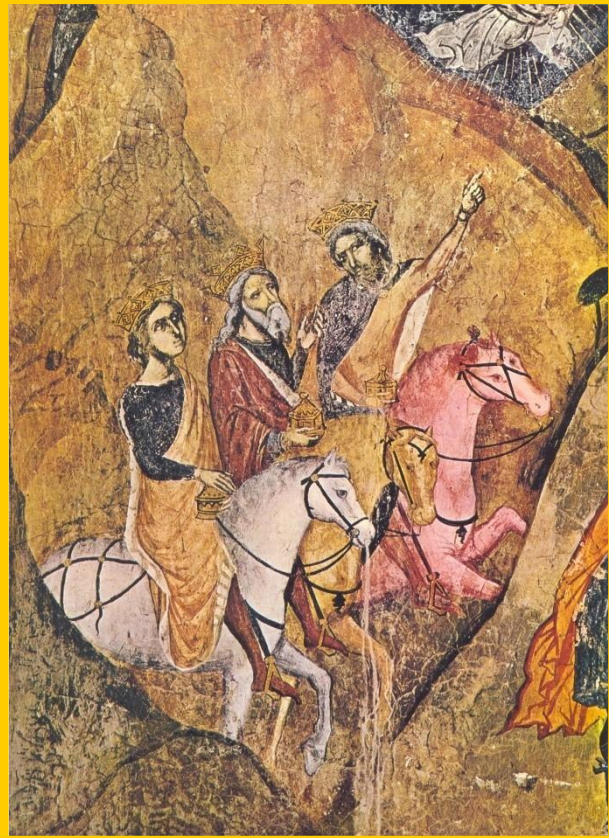
στ) Ο Ευαγγελισμός των Ποιμένων

Στο επάνω δεξιό μέρος της εικόνας ιστορείται ο Ευαγγελισμός των ποιμένων. Άγγελος του Κυρίου φέρνει τη χαρμόσυνη είδηση στους ανυποψίαστους ποιμένες ότι «έτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτήρ...». Ο άγγελος με το δεξί χέρι ευλογεί τους απλοϊκούς ποιμένες και στο αριστερό κρατεί τη γνωστή ράβδο των αγγελιαφόρων.

Οι ποιμένες με τις δικές τους χειρονομίες και την όλη τους αντίδραση φανερώνουν την κατάπληξή τους και τη χαρά τους.

ζ) Η προσκύνηση των Μάγων

Ανάμεσα στα βουνά που φαίνονται όπισθεν του σπηλαίου, κατά το δεξιό μέρος, κάτω από τους αγγέλους, εικονίζονται έφιπποι οι τρεις Μάγοι. Παριστάνονται σε τρεις διαφορετικές ηλικίες (ο πρώτος με λευκά γένια, ο δεύτερος μεσήλικας με μαύρα γένια και ο τρίτος νεαρός και αγένειος. Η συγκεκριμένη εικονογραφική απόδοση διακηρύσσει με τη «γλώσσα» της τέχνης την καθολικότητα και την οικουμενικότητα του χριστιανικού κηρύγματος. Ο λόγος του νεογέννητου Διδασκάλου απευθύνεται σ' όλους γενικά τους ανθρώπους, ανεξάρτητα από την ηλικία τους, την εμπειρία τους στη ζωή, το μορφωτικό και κοινωνικό τους επίπεδο.

προσκυνησεως των Μάγων με το γεγονός της φάτνης συνιστά υπερασθητικής χρονικότητας και της φυσικής ακολουθίας. Ο βυζαντινός ζωγράφος βιώνει το λειτουργικό χρόνο και χώρο μέσα στην Εκκλησία και τούτο τον ελευθερώνει από τα δεσμά της ιστορικότητας και της τοπικότητας. Συγχρονίζει γεγονότα και συνενώνει τόπους, που απέχουν μεταξύ τους.

η) Ο Ιωσήφ

Ο Ιωσήφ εικονίζεται έξω από το σπήλαιο της Γεννήσεως και απομονωμένος από την Παναγία και το Θείο Βρέφος. Μ' αυτό το τρόπο διατρανώνει η βυζαντινή ζωγραφική την θεμελιώδη πίστη της Εκκλησίας για την απείρανδρο γέννηση του Ιησού. Ο Ιωσήφ κάθεται συλλογισμένος, σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα μοιάζει να έχει σαν πρότυπο αγάλματα σκεπτόμενων μορφών. Η στάση αυτή υποσημαίνει τις αμφιβολίες που φαίνεται ακόμα να έχει.

Σε μερικές εικόνες μπροστά στον Ιωσήφ στέκεται και συνομιλεί ένας τσοπάνος, συνήθως γέρος, κακόμορφος, που σύμφωνα με τα Απόκρυφα είναι ο διάβολος μεταμορφωμένος σε τσοπάνη που πειράζει τον Ιωσήφ δείχνοντας την ροζιασμένη μαγκούρα του λέγοντας ειρωνικά, πως αν αυτό το ξεραμένο ξύλο βλαστήσει με φύλλα και κλαδιά, τότε μπορεί και μια Παρθένα να γεννήσει. Σε κάποιες μάλιστα εικόνες, σαν άλλη επίρρωση της Παρθενίας της Θεοτόκου, ζωγραφίζεται βλαστημένη η ποιμενική ράβδος.

θ) Το λουτρό του Θείου Βρέφους

Στο κάτω δεξιό ή αριστερό μέρος της εικόνας εικονίζεται η λεγόμενη «σκηνή του Λουτρού» του Θείου Βρέφους. Δύο γυναίκες αναλαμβάνουν την πλύση του Νεογνού. Η μία είναι μαία και παριστάνεται ηλικιωμένη, ενώ η άλλη είναι η βοηθός της και εικονίζεται νέα στην ηλικία. Η σκηνή είναι εμπνευσμένη από το πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου.

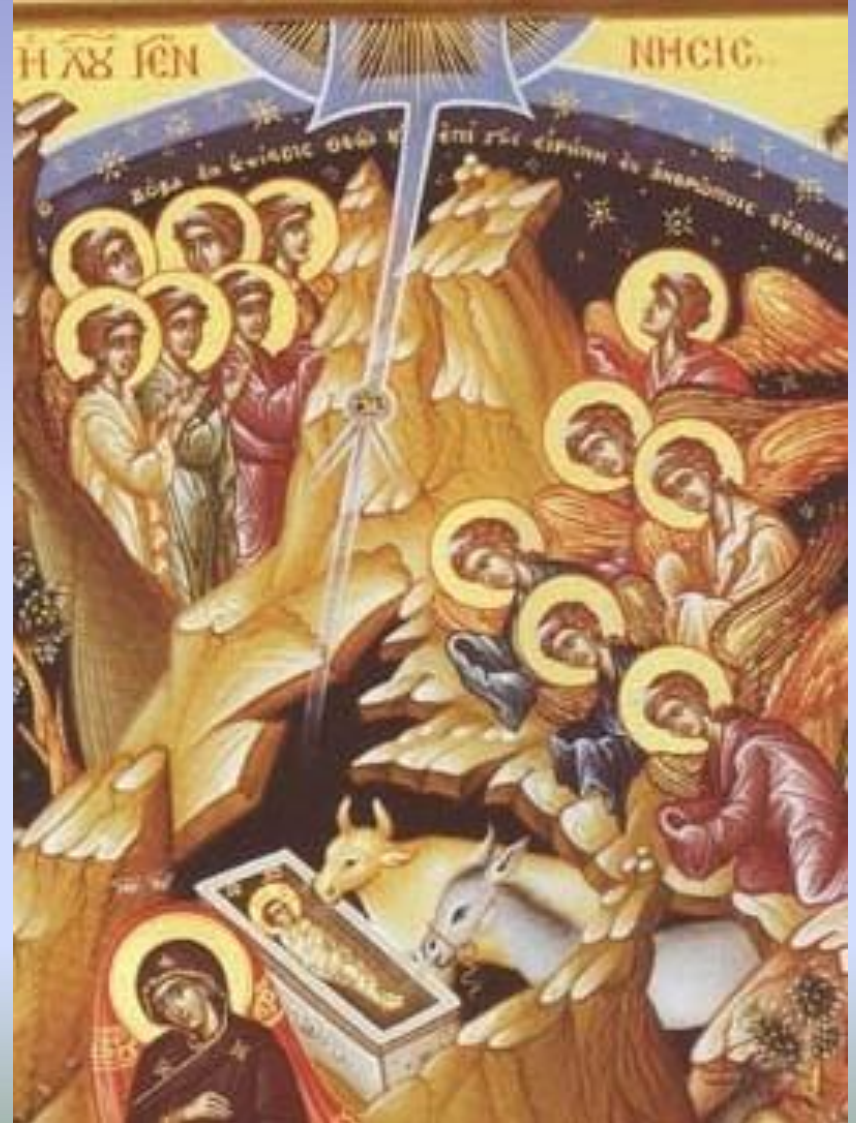

Η χριστιανική συνείδηση στη σκηνή του Λουτρού είδε την πραγματικότητα της Σαρκώσεως του Θεού Λόγου. Ο Υιός του Θεού, τον οποίο η μητέρα Του γέννησε με υπερφυσικό τρόπο, έγινε όντως πλήρης και τέλειος άνθρωπος και, όπως όλα τα νεογνά, έτσι κι Αυτός πλένεται από τις δύο γυναίκες.

Στη σκηνή του Λουτρού διάφοροι μελετητές βλέπουν μια προεικόνιση του μυστηρίου του Βαπτίσματος.

ι) Ουρανός - αστέρας

Από τον ουρανό εξέρχεται μια ακτίνα και καταλήγει στο σπήλαιο πάνω από το βρέφος. Η ακτίνα αυτή σημαίνει την μια ουσία του Θεού αλλά χωρίζεται σε τρεις λάμπσεις, για να προσδιορίσει τη συμμετοχή των τριών προσώπων στην θεία οικονομία της σωτηρίας.

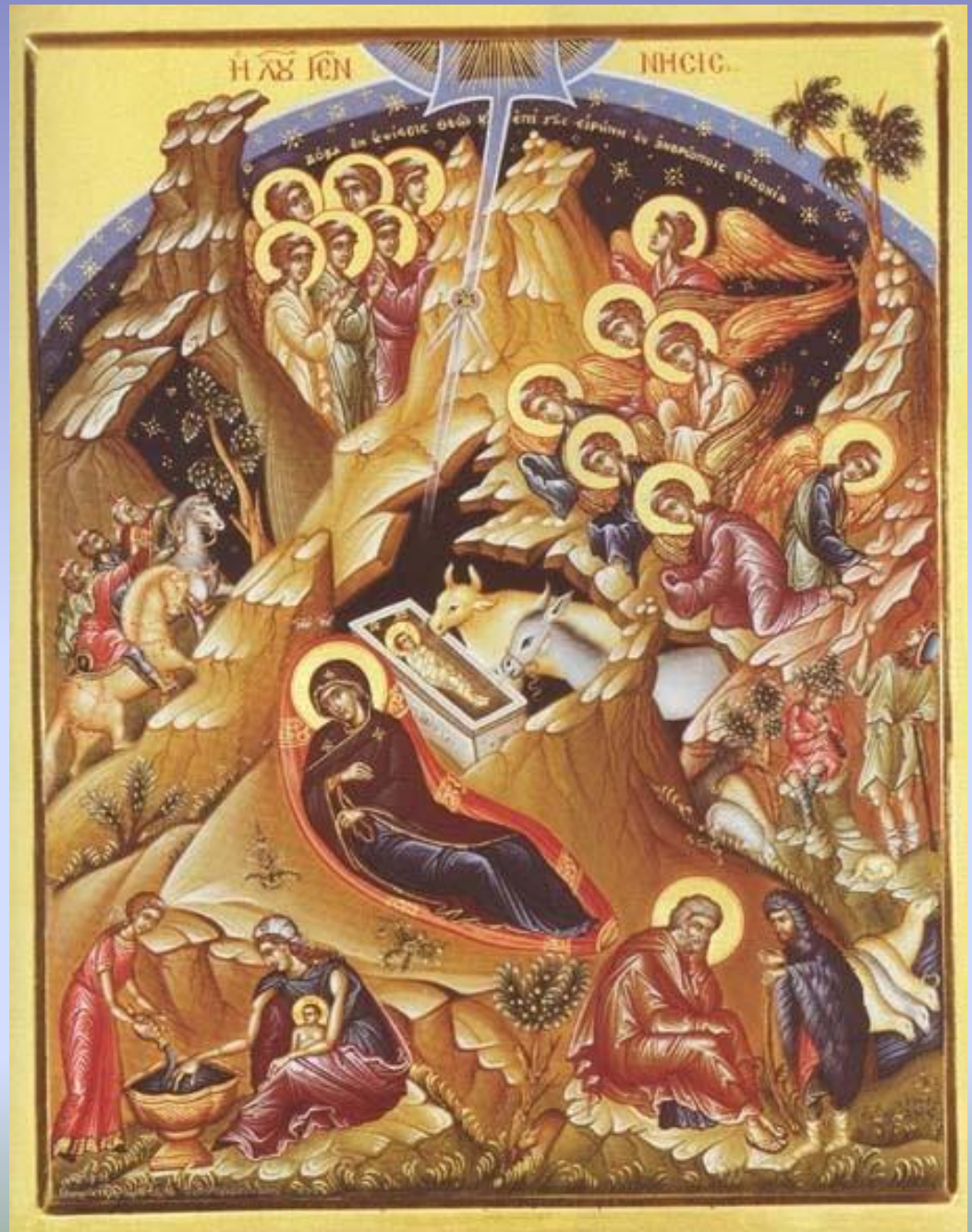

ια) Το τοπίο

Το όλο τοπίο της εικόνας της Γεννήσεως είναι ορεινό και βραχώδες, αποδιδόμενο με το γνωστό βυζαντινό τρόπο της αποτόμου τμήσεως των βαθμιδωτών βράχων.

Εντούτοις, το τοπίο παρά τον ορεινό και βραχώδη χαρακτήρα του είναι φωτεινό και ευφρόσυνο.

Ο χρωματισμός των βουνών είναι χαριέστατος και γλυκός, με ελαφρά ισκιώματα. Άγρια πρινάρια και ευώδη χόρτα, μυρσίνες, θυμάρια και άλλα, στολίζουν ταπεινά τους βράχους.

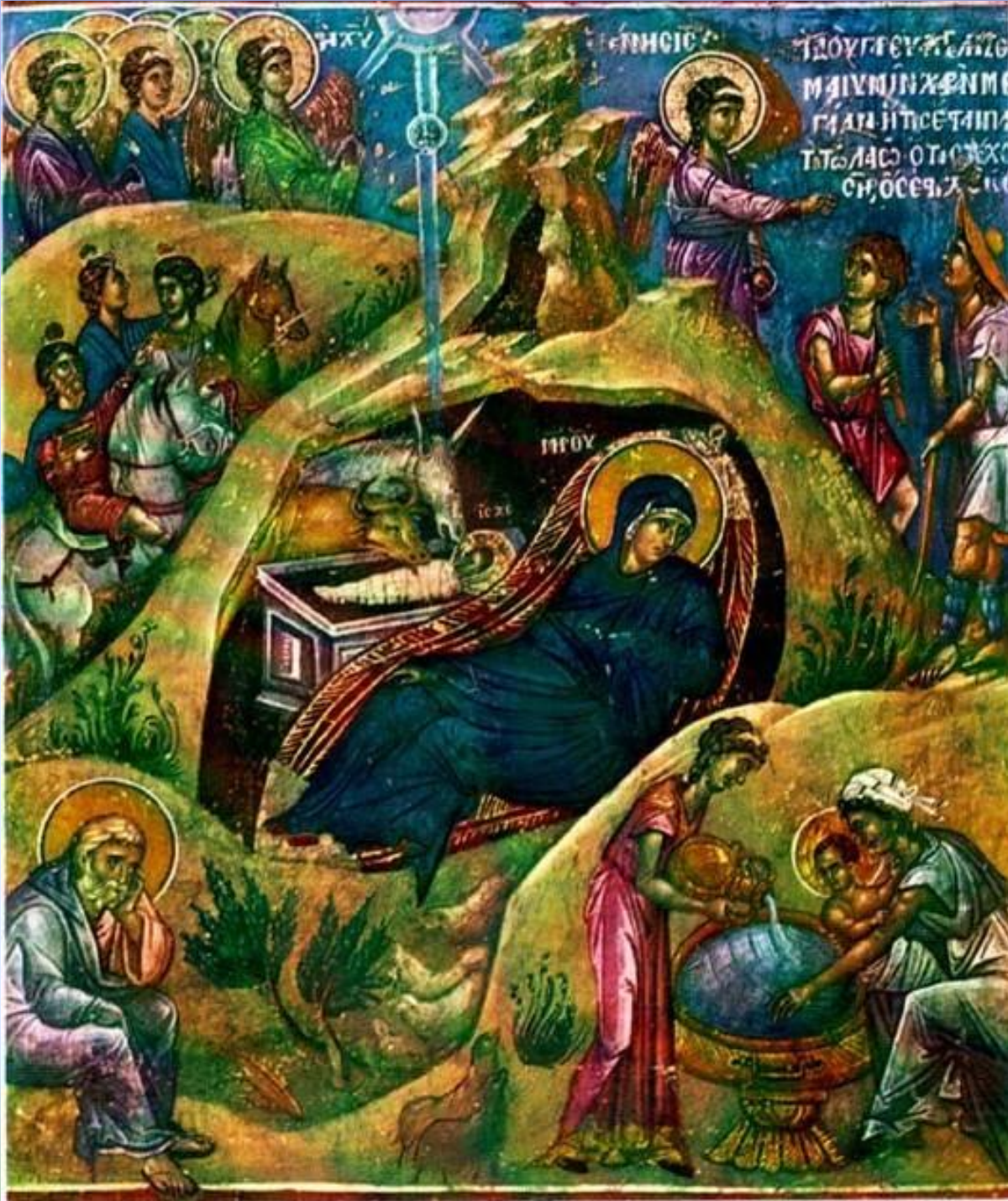

Η Γέννηση του Χριστού.
15ος αιώνας. Φορητή εικόνα.
Βυζαντινό και Χριστιανικό
Μουσείο Αθηνών

ΗΓέννηση, φορητή εικόνα,
Βυζαντινό Μουσείο
Αθήνας, 15ος αιώνας. Ίσως
έργο του ζωγράφου
Άγγελου.

Η Γέννηση του Χριστού.

Ναός του Αγ. Νικολάου
Ορφανού στη
Θεσσαλονίκη 1310-1320.

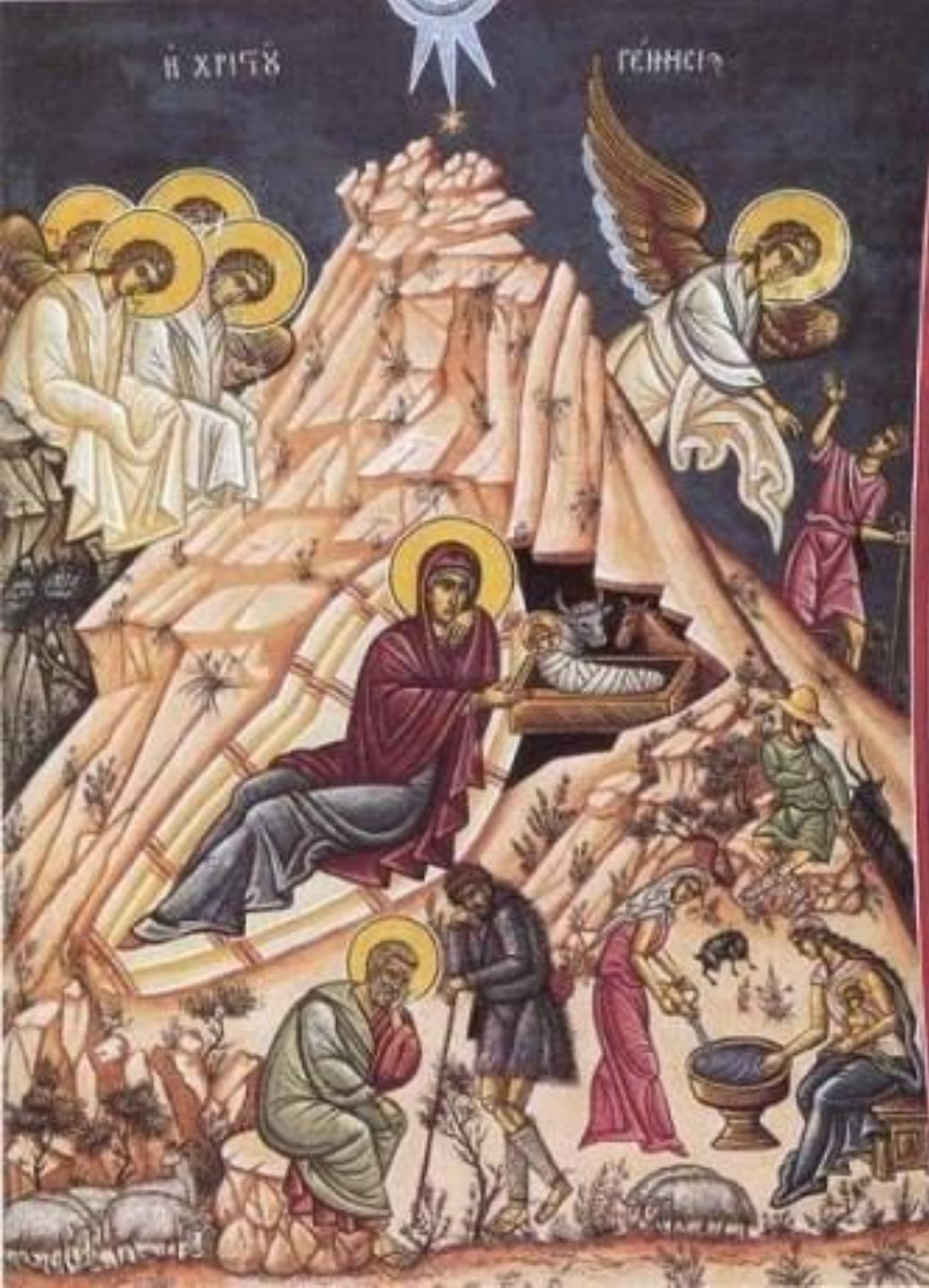
ΗΓέννηση,
φορητή εικόνα,
Συλλογή Μ. Περατικού,
Λονδίνο,
αρχές 15ου αιώνα.
Ανωνύμου

απεικονίσεις της Γέννησης του Χριστού, σε τοιχογραφία με τεχνοτροπία ψηφιδωτού.

Η Γέννηση του Χριστού στη Μονή Δαφνίου, ψηφιδωτό (αρχές 11^{ου} αι.).
Μαζί με εκείνη του Οσίου Λουκά ίσως είναι οι αντιστοιχτικότερες τοιχογραφίες της
βυζαντινής αντίληψης για το θέμα.

Ο Κόντογλου ακολουθεί κατά γράμμα όλες τις παραδόσεις απεικόνισης των βυζαντινών προπατόρων.

Ναός Παναγίας Περιβλέπτου στο Μυστρά, τοιχογραφία από το δωδεκάορτο, 14ος αιώνας

Η Γέννηση του Χριστού
Ζ΄αίων
Εγκαυστική Τέχνη
Ι.Μ. Αγίας Αικατερίνας Σινά

Γέννηση του Χριστού
Βυζαντινή Τέχνη
Ι.Μ. Αγίας Αικατερίνας Σινά
ΙΔ΄ αιών

ΕΙΚΟΝΙΖΕΙ ΤΗ ΘΕΟΤΟΚΟ ΣΤΟ ΣΠΑΝΙΟ ΤΥΠΟ ΤΗΣ ΘΗΛΑΣΟΥΣΑΣ.

Η Παναγία Γαλακτοτροφούσα

Η Γέννηση του Χριστού
στην πολυσύνθετη παράσταση
της «Ρίζας του Ιεσσαί».
Τοιχογραφία από την Ιερά Μονή
Μεγίστης Λαύρας, 1512 μ.Χ.